

Stjepan Matković
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

PRAVO UMJESTO SILE: ELITA I IDEJE LIGE NARODA U MEĐURATNOJ HRVATSKOJ

Autor se u članku bavi biografijom Želimira Mažuranića, s posebnim osvrtom na njegovu ulogu u popularizaciji Lige naroda između dvaju svjetskih ratova. Izdanak ugledne obitelji, Mažuranić je u međuraću ostvario uspješnu odvjetničku karijeru, a pripadnost društvenoj eliti potvrdio je i na političkom području kao jedan od ministara u Vladi generala Živkovića i kao predsjednik Senata Kraljevine Jugoslavije. U ovom prilogu pokazuje se da je Mažuranićev javni angažman bio vezan i uz niz drugih aktivnosti, među kojima je bila i briga za podupiranje ideje Lige naroda u hrvatskom dijelu države. Pri tome je oko sebe okupio mnogobrojna onodobna ugledna imena, povezivao se s međunarodnim stručnjacima i razvio opsežan publicistički rad, od pisanja stručnih članaka do izdavanja specijaliziranoga časopisa. Primjer Mažuranićeva djelovanja osvjetljava modus operandi dijela građanske elite i, unatoč njezinu neuspjehu izazvanomu agonijom Europe, pruža podlogu za razumijevanje niza zbivanja i ljudi 1930-ih godina.

Ključne riječi: Liga naroda, međunarodna suradnja, mirotvorstvo, razoružanje, antiboljševizam

Teško izbrisiva iskustva Prvoga svjetskog rata i sve izraženija zaoštavanja u međunarodnoj politici početkom 1930-ih godina utjecala su na dobar dio sudionika javnog života, napose onih iz redova političkih predstavnika raznih država i organizacija, da se počnu organizirati zalagati za promicanje ideja mirotvorstva i deeskalaciju u svijetu, kojima se trebalo postići održivi mir. U tom se smislu razvio poseban pokret koji je pokušavao zagovarati rješenja, modernim rječnikom rekli bismo *conflict management*, na načelima zagovaranja vrijednosti Lige naroda i paneuropejstva. Pokret je započeo puštati korijene i u nas osnivanjem Udruženja za promicanje ciljeva Lige naroda. Najveći dio njegove djelatnosti, kad je riječ o hrvatskoj komponenti međuratne Jugoslavije, nosio je na svojim plećima Želimir Mažuranić, unuk nekadašnjeg hrvatskog bana. On je po svojem profilu vrlo dobro odražavao skupinu uglednih ljudi u frakovima koji su stajali iza popularizacije pitanja kolektivne sigurnosti i istodobno imali važno mjesto u hijerarhiji tadašnje Kraljevine Jugoslavije.

Iznesimo kratko ključne obavijesti iz Mažuranićeva životopisa kako bismo poznavajući njegov profil lakše ovladali temom ovog istraživanja. On je prije Prvoga svjetskog rata studirao pravo u Beču i Parizu, gdje je i doktorirao. Još tijekom studija izrazio je svoj politički svjetonazor koji će ga obilježiti i u nastavku života. Tako je 1903. na bečkom kolodvoru, prigodom dolaska novog posjednika srpskog prijestolja kralja Petra Karađorđevića, uzviknuo: „Živio jugoslavenski kralj!“, ističući svoje rano ideološko određenje u prilog načela narodnog jedinstva. Tijekom rata uspio je izbjeći mobilizaciju i obavljao civilne poslove u Zagrebu, ali je istovremeno održavao kontakte s vodstvom emigrantskog Jugoslavenskog odbora, a u neposrednom poraću, početkom 1919., prenosio je Trumbiću u Pariz, gdje se održavala Mirovna konferencija, obavijesti o situaciji u domovini i mladoj državi. Nakon

uspostave Kraljevine SHS nastavio je voditi lukrativni odvjetnički ured u Zagrebu sve do ulaska u jugoslavensku Vladu na samome početku šestosiječanjske diktature. Pravno je zastupao niz poduzeća i uglednih pojedinaca iz Kr. SHS/Jugoslavije, kao i predstavnike investicijskog kapitala iz inozemstva, a naročito je radio na uspostavi razgranatih poslovno-financijskih veza s Engleskom i Francuskom. Tako se smatrao eksponentom ekonomskih krugova čije je interese štitio i mrežom političkih poznanstava. Proglašenjem diktature pristupio je izvanparlamentarnoj Vladi generala Petra Živkovića (1929.), u kojoj je kraće vrijeme obavljao dužnost ministra trgovine i industrije. Kritičari režima, navlastito oni u hrvatskim redovima, smatrali su da je ulazak hrvatskih predstavnika u Živkovićevu Vladu bio znak pridobivanja onih osoba uz vlast s kojima se mogla pobijati teza o eksploatiranju hrvatske ekonomije i financija u korist državnog središta. Više podataka takvog obilježja može se pronaći u Trumbićevim bilješkama iz 1930-ih godina, gdje pojedini sugovornici bivšeg predsjednika Jugoslavenskog odbora iznose svoje komentare o kretanjima na javnoj sceni. U istom izvoru nalazi se zabilježeno i Mažuranićevo tumačenje da su hrvatski članovi Vlade zapravo pristali na podjelu uloga, prema kojoj je Beograd trebao neprijeporno biti politički centar države, a Zagreb njegovo ekonomsko i financijsko središte. Ulazak u Vladu hrvatskih predstavnika, koji su redom bili stručnjaci u svojim područjima djelovanja, samoopravdao se jedinom mogućnošću suradnje na sređivanju gospodarskih prilika, čime bi se lakše prebrodile druge prijetnje diktature vezane uz suzbijanje parlamentarne demokracije. Tako su Mažuranić i ostali predstavljeni kao „dobri Jugoslaveni“ koji služe za amortizaciju napada na diktatorski režim.¹ Valja uzeti u obzir činjenicu da je bila riječ o više istaknutih imena koja su bila spremna na suradnju s kraljem ne bi li se u vremenu zabrane rada svih političkih stranaka pronašao *modus vivendi* s državnim vrhom. Uz spomenute ministre, može se istaknuti da je taj krug okupljao i poznata imena poput Ivana Meštrovića, Milana Ćurčina i Svetozara Rittiga.²

Nije ostalo previše zabilježenih podataka o potezima te hrvatske skupine. Mažuranić je u svojstvu ministra krajem siječnja 1929. u Parizu potpisao trgovački ugovor s Francuskom i raspravljao na najvišoj razini o pitanju srpskih ratnih i predratnih dugova. Iz lapidarnih izjava koje je davao javnim glasilima očitovala se iluzorna nada u konsolidaciju prilika. Šira ekonomska kriza ostavljala je malo prostora za povoljnije vijesti. Mažuranić je polovinom 1929. izišao iz Vlade, ali time nisu bile prekinute veze sa središtima moći u Beogradu. Kraljevim ukazom od 9. I. 1932. imenovan je senatorom, što je bio pokazatelj njegova čvrstog odnosa s Dvorom. Ubrzo je istupio iz kluba senatske većine i pokrenuo oporbeno raspoloženi Narodni klub, u kojem se okupio dio hrvatskih zastupnika poput Stanka Švrljuge, Otona Frangeša i Nikole Precce. U tom su klubu zajednički zagovarali načelo promicanja demokratizacije Monarhije i državnog jedinstva s elementima federalnih obilježja, koji bi uzimali u obzir političko-povijesne okolnosti.³ Kritizirali su Vladin smjer dirigitiranog promicanja integralnog jugoslavenstva, kojim su se negirali nacionalni

¹ Postoje i interpretacije da je bila riječ o pripadnicima slobodnog zidarstva koji su „sve svoje raspoložive snage stavili u službu pružanja pomoći kralju Aleksandru.“ (Zoran D. Nenezić, *Masoni u Jugoslaviji (1764-1980)*, Beograd 1984, 412-413), no one su ostale bez podrobnije analize koje bi ih na uvjerljiviji način potvrdile.

² Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1993, 237.

³ Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd 1986, 177.

identiteti hrvatsva, pa i srpstva i slovenstva, smatrajući da se time narušavalo načelo ravnopravnosti već izgrađenih naroda. Zbog takvih stajališta napali su ih upravo oni, hrvatski senatori, ili skupštinski zastupnici koji su bili vezani uz ideje jugoslavenskog integralizma. Tako je Ante Kovač iz Jugoslavenske radikalno-seljačke demokracije (JRSD) nazvao neke od bivših članova Vlade „mumijama“ kojima nije ni bilo mjesto u vrhu politike, prozivajući Frangeša „eksponentom velikoposedničkih interesa u agraru“, a „inače simpatičnog i društvenog“ Mažuranića čovjekom koji ništa ne znači ni u Zagrebu ni u Hrvatskoj.⁴ Za Grgu Angjelinovića oni su iznevjerili „šestojanuarska načela“, ne shvaćajući da budućnost pripada „narodnom jedinstvu“. Rasprave su se nastavile i u kasnijem razdoblju, naročito u kontekstu konkordatske krize. Takvi napadi nisu pokolebali pripadnike Narodnog kluba i oni su nastavili sa zastupanjem svoga viđenja jugoslavenstva koje je polazilo od očuvanja historijskih osobnosti pojedinih naroda u Kraljevini i uvjerenja da pokušaji režima s unitarizmom nemaju podloge za uspjeh. Iz tog oporbenog kuta gledanja Mažuranić je istupio protiv zakonske osnove o likvidaciji agrarne reforme, supotpisao je Zagrebački memorandum (1934.), ali se nakon atentata u Marseilleu ponovno vratio u politički vrh kad je u listopadu 1936. izabran za predsjednika Senata, čime je potvrdio svoj ugled u najvišim državnim krugovima. I nakon završetka svog senatorskog mandata održavao je veze s pojedinim senatorima. U tom smislu javio mu se 1939., još prije utanačenja sporazuma Cvetković–Maček, i Dragoslav Đorđević, koji je pripremao knjigu o hrvatskom pitanju. Potonji mu se obratio na sljedeći način: „Pošto se knjiga odnosi na hrvatsko pitanje (tako će se zvati ‘O hrvatskom pitanju’) bilo bi vrlo potrebno da jedan Hrvat i čovek od Vašega imena i značaja napiše ovaj predgovor. (...) Podsećam Vas da je moja glavna ideja u svima govorima bila i ostala: a.) *conditio sine qua non* za svaki dalji rad u rešavanju hrvatskog pitanja je priznati tri narodne individualnosti i b.) vratiti zemlju u normalno političko stanje. Sve ostalo ima se izvesti iz ovoga i na osnovu ovoga.“⁵ Premda ta knjiga nije ugledala svjetlo, ona je na određen način pokazala da je Mažuranićev politički stav iznesen u radu Narodnog kluba hrvatskih senatora dobio priznanje i od jednog srpskog zastupnika. Ipak, treba uzeti u obzir negativan Mažuranićev odgovor na Đorđevićevu ponudu: „Mislim, da nebi bilo dobro, ako bi ja napisao predgovor. I ne gledeći na to, da prirodno postoje razlike izmedju Vašega i mogega gledišta, mislim, da bi takova moja uvodna riječ dala novu hranu lažnim glasovima, koji su se već počeli širiti, da ste tobože Vi baš na moju pobudu ove govore a navlastito posljednji sastavili. Bože daj, da sadanji pregovori u hrvatskom pitanju dovedu do povoljnih rezultata. Ali i u tom slučaju biti će vrlo dobro, ako srpska javnost čuje Vaše obrazloženo mišljenje. Doći ću početkom buduće nedjelje u Beograd, pa ćemo se onda svakako sastati.“⁶ Iz toga se moglo zaključiti zašto Mažuranić nije pristao na pisanje predgovora i kako su razne glasine utjecale na tu odluku, a da istovremeno nije prekinuo veze sa svojim beogradskim sugovornicima. Na kraju, ne treba zaobići ni činjenicu da je Mažuranićeva sestra bila poznata književnica Ivana Brlić-Mažuranić, kojoj je brat redovito pomagao u financiranju prevođenja njezinih djela na strane jezike. Ona je

⁴ „Skupština se juče bavila deklaracijom g. Preke“, *Politika* (Beograd), br. 8899, 19. 2. 1933, 2.

⁵ Državni arhiv u Zagrebu (dalje: DAZ), Ostavština Želimira Mažuranića (dalje: fond ŽM), HR-DAZG 97, kutija 146, pismo Dragoslava P. Đorđevića od 15. 4. 1939. Osnovne podatke o Đorđeviću v. u tekstu Božice Slavković u: *Senatori Kraljevine Jugoslavije*, Beograd 2016, 92-93.

⁶ DAZ, fond ŽM, kutija 146, Mažuranićevo pismo iz Zagreba od 22. 4. 1939.

u svojim zapisima ostavila i svjedočanstva o zajedničkim putovanjima s bratom u Ženevu i nekim drugim pojedinostima života u visokim jugoslavenskim krugovima.⁷

Na temelju analize Mažuranićeve bogate ostavštine, koja se čuva u Državnom arhivu u Zagrebu, može se prikazati kakav je bio odnos jednog pripadnika visoke državne i društvene elite prema pitanju popularizacije ideje Lige naroda, međunarodne organizacije nastale slijedom odredaba Versajskog mirovnog ugovora u kojoj su glavnu riječ imali interesi Velike Britanije i Francuske. Mažuranić je bio osobno angažiran u djelovanje Lige naroda. Najprije je nastupio kao jugoslavenski delegat u skupštini Lige, gdje se posebice istaknuo raspravom o usklađivanju pakta Briand–Kellog (1928.), kojim su potpisnici zatražili da rat ne bude sredstvo za rješavanje sporova među državama. Zatim je u Zagrebu izradio nacrt Statuta Vijeća Udruženja za Ligu naroda te predsjedao do 1936. zagrebačkim Udruženjem za promicanje ciljeva Lige naroda koje je osnovano 1929. godine i u čijim su redovima bila mnoga poznata imena iz hrvatskog javnog života, različitih povijesnih puteva, kao što su: Sandor Aleksander, Radivoje Walter, Božidar Adžija, Juraj Andrassy, Lazar Čelap, Alfons Hribar, Milan Ivšić, Natko Katičić, Valdemar Lunaček, Gavro Manojlović, Albert Bazala, Josip Nagy, Jozo Poduje, Ivo Pilar, Milan Vrbanić, Sava Ulmanky i mnogi drugi.⁸ Čini se važnim istaknuti jedan od motiva osnivanja tog Udruženja u Zagrebu: „I mi Hrvati ne smijemo ostati po strani od vanjsko-političkih problema i od međunarodnog života. I mi moramo, poput ostalih naroda, da zauzmemo naša stanovišta i pozicije u vanjsko-političkim pitanjima. Naša dosadašnja ravnodušnost i nemar nisu nam donijeli koristi. I mi moramo biti i informirani i orientirani, da uzmognemo naša gledišta i naše želje u vanjsko-političkim pitanjima iznijeti, zastupati i provoditi na mjestu, gdje se o tim pitanjima rješava. A da to uzmognemo, moramo imati jednu organizaciju, koja će nas udružiti za izmjenu misli, diskusiju i zajedničku akciju.“⁹ Iz tog apela očitovala se potreba dijela elite da se potakne šire zanimanje za međunarodna pitanja, i to naročito u hrvatskoj sredini kojoj su nedostajali forumi za takve događaje. U skladu sa svojom zadaćom, Udruženje je nastojalo podupirati i mladež koja se priključivala međunarodnim akcijama za održavanje mira. Tako se iz sačuvanih materijala uočava suradnja s Hrvatskim omladinskim pripremnim odborom za Svjetski omladinski kongres u Ženevi, kad je njezin tajnik Skender Kulenović organizirao provedbu ankete koja je imala za cilj saznati koliko u javnosti postoji zanimanje za Svjetski omladinski kongres u kontekstu njegovih napora za organizacijom svjetskog mira po uzoru na djelovanje netom osnovane *Le Rassemblement universel pour la paix*, ali i u kojoj mjeri mogu „hrvatski seljački i narodni pokret dati svjetskom javnom mnijenju bar nešto svog biljega.“¹⁰

⁷ O toj obiteljskoj vezi v. Ivana Brlić-Mažuranić, *Moji zapisci: dnevnik, memoari, molitve, putni i drugi zapisi*, prir. Mato Artuković, ur. Vinko Brešić, Slavonski Brod 2016. U toj knjizi nalaze se i bilješke Ivane Brlić-Mažuranić o njenim boravcima u Ženevi tijekom zasjedanja Glavne skupštine Lige naroda, uključujući i susrete s Ivom Andrićem, koji je tada radio u Ministarstvu vanjskih poslova.

⁸ DAZ, fond ŽM, kutija 142, Izvješća Mažuranića od 2. 10. 1930.

⁹ Isto, dokument Poziv za učlanjenje u Udruženju, 1.

¹⁰ DAZ, fond ŽM, kutija 146, dopis od 3. 8. 1936. Udruženje je i ranije iznosilo prijedloge o potrebi priređivanja ankete o ekonomskim problemima u kojima bi se komparativno objašnjavali utjecaji krize na nacionalne ekonomije i čitavu privredu Europe, a u njoj bi sudjelovali poljoprivrednici, trgovci, industrijalci, bankari, obrtnici i radnici.

Na razini Kraljevine Jugoslavije postojala su, uz zagrebačko sa sjedištem u Amruševoj ulici, još dva udruženja, jedno u Beogradu – Jugoslovensko udruženje za Ligu naroda kojemu je na čelu bio bivši ministar Jovan M. Žujović, a drugo u Ljubljani – Društvo za pospešavanje ciljev Lige naroda kojim je predsjedavao ban Drago Marušić, a sva su tri činila Vijeće udruženja za Ligu naroda u Kraljevini Jugoslaviji. Nisu poznati pouzdani pokazatelji o međusobnoj suradnji, osim da je beogradsko udruženje pozvalo zagrebačko da imenuje jednog pitomca za ljetni tečaj Lige naroda u Ženevi i da je Mažuranić sastavio nacrt Statuta Vijeća udruženja.¹¹ Jedan od članova zagrebačkog udruženja napisao je za zagrebačke novine afirmativni prikaz knjige Gjure Popovića *Liga naroda, njen postanak uredjenje i rad* u izdanju Srpske književne zadruge iz Beograda.¹² Drugim riječima, okolnosti su ukazivale na elementarne oblike suradnje i ništa više od toga. U Beogradu je još zasebno djelovala *Liga der Deutschen des Koenigreiches Jugoslavien fuer Voelkerbund und Voelkerverstaendigung*. Sva su udruženja dobivala na godišnjoj razini od Ministarstva vanjskih poslova novčanu pripomoć. Na razini Savske banovine stvorene su, pak, dvije sekcije: u Brodu na Savi, očito s osloncem na tamošnju povijesno moćnu obitelj Brlić, kao i na Sušaku.¹³ Broj članova Udruženja iznosio je 380, uključujući i navedene sekcije. Radi popularizacije ideje, neki od članova Udruženja održavali su predavanja na Pučkome sveučilištu i redovito objavljivali društveno glasilo. Kao što je već navedeno, Ministarstvo inostranih dela davalo je financijsku pripomoć, s time da se Udruženje smatralo organizacijom privatne inicijative, tako da se sâm moralo pobrinuti za osiguranje svoga djelovanja. Prigodom sastavljanja prvog upravnog odbora, izbor u nj nije prihvatio generalni tajnik zabranjenog HSS-a Juraj Krnjević, koji je uskoro otišao u političku emigraciju, smjestivši se upravo u Ženevi, gdje je uz novčanu pomoć američkih Hrvata započeo izdavati bilten *Croatia* na četirima jezicima, nastojeći internacionalizirati hrvatsko pitanje mimo veza s Kraljevinom Jugoslavijom.¹⁴ Dakako, boravak u Ženevi bio je odlična prigoda da se Krnjević koristi održavanjem godišnjih skupština na glavnoj sjednici Lige naroda, kad su onamo dolazili brojni europski novinari, i skrene im pozornost na problematičnu stranu nacionalnih odnosa u Jugoslaviji.

Međunarodnu orijentiranost članova Udruženja za promicanje ciljeva Lige naroda prema dijelu europskog Zapada pokazivala je činjenica da su prva predavanja s pratećim raspravama održana na francuskom jeziku u sklopu zagrebačkog *Cercle français*, a glavni govori članova Udruženja prevodili su se još na engleski i njemački jezik. Kasnije je većina javnih nastupa održana u Trgovačkoj komori, Trgovačkom domu ili Glazbenom zavodu, a posebno je iskorištena prigoda da se u travnju 1930. obilježi proslava 10. godišnjice Lige naroda kojom se, uz nazočnost predstavnika Vlade pomoćnika ministra vanjskih poslova Lujke Bakotića i radijskim prijenosom, nastojalo pridobiti šire slojeve za njene ideje. Za potrebe reprezentativnosti toga jubileja, Mažuranić se obratio i ministru vanjskih poslova Voji Marinkoviću radi dobivanja jače potpore za održavanje svečane akademije. Udruženje je imalo svoj dvomjesečnik *Liga naroda*, koji je izlazio od 1931. do 1935., kad se pokazalo da je posrnulo raspoloženje za idejom promicanja, premda su pojedini članovi

¹¹ DAZ, fond ŽM, kutija 142, dokument Izvješće o radu Udruženja od 2. 10. 1930, 5-6.

¹² Ivan Brlić, „Dva istodobna djela o Društvu naroda“, *Novosti* (Zagreb), br. 110, 1931, 7.

¹³ Prema godišnjem izvještaju Udruženja za 1931., bila su predviđena predavanja u Karlovcu, Osijeku, Varaždinu, Virovitici i Sarajevu.

¹⁴ V. Neda Prpić, *Dr. Juraj Krnjević. Tri emigracije I.*, Zagreb 2004, 19-20.

još uvijek povremeno objavljivali brošure sličnih sadržaja. Primalo je službene publikacije Lige i drugu obilnu literaturu koja je služila za podizanje kulture mirnog rješavanja sporova i razoružanja. U svojim redovima ostavljalo je prostor i za pokretanje drugih organizacija pa je tako osnovan Nacionalni odbor za evropsku kooperaciju u Zagrebu, u krilu Udruženja za promicanje ciljeva Lige naroda (19. 1. 1931.), i to kao samostalna sekcija koja je pristupila federalnom Komitetu za evropsku kooperaciju u Parizu. Udruženje je obilježavalo Dan šutnje, koji se održavao 11. studenoga kao sastavni dio popularizacije pokreta za mir, redovito primalo publikacije tajništva Lige naroda i dodjeljivalo nagrade. Osim toga, Udruženje je još u znak sjećanja na mirovni kongres održan 1899. u Haagu svake godine 18. svibnja organiziralo Dan dobre volje (*Goodwill day*). Na kraju treba zabilježiti da su se na priredbe Udruženja odazivali i predstavnici konzularnog kora u Zagrebu.

Uz Mažuranića, drugo ime koje nam je važno za ovu temu pokazuje da jabuka ne pada daleko od stabla. Jednako tako istaknutu ulogu u spomenutom pokretu promicanja Lige naroda i paneuropejstva odigrao je odvjetnik i publicist Ivan Brlić (1894. – 1977.), njegov nećak, odnosno sin Vatroslava Brlića i Ivane Brlić-Mažuranić.¹⁵ Brlić je bio odgovorni urednik časopisa *Liga naroda*, pisao je članke za režimu sklone *Novosti* i redovito je neko vrijeme kao akreditirani izvjestitelj izvještavao iz Ženeve o radu te organizacije, ali i o drugim međunarodnim organizacijama koje su djelovale po Europi, a također je na području Zagreba držao predavanja za promicanje Liginih ciljeva. Napisao je brošure *Desetgodišnjica Lige naroda. Deset pisama iz Ženeve u rujnu 1919.* (Zagreb 1929.), *Svjetski parlament i Panevropa* (Zagreb 1930.), *Panevropa i pacifizam* (Zagreb 1931.) te *Liga naroda u borbi za razoružanje* (Zagreb 1932.), a bavio se i problemom zadrugarstva u kontekstu međunarodnih poljoprivrednih ustanova i saniranja šteta gospodarske krize.¹⁶ Među navedenim temama Brlićeva zanimanja bila je i ideja paneuropejstva. Pojavila se kao usporedan projekt s Ligmom naroda kojim je najprije trebalo potaknuti proces ujedinjenja europskih država u jednu organiziranu međunarodnu jedinicu, koja bi u konačnici bila spojena sa ženevskom organizacijom.

Mažuranić je sa svojim suradnicima nizom predavanja popularizirao Udruhu, navlastito ideje europske kooperacije, održanja svjetskog mira i razoružanja. Jedan od temelja promidžbe bila je ideja njegovanja vrijednosti europske civilizacije i Europe kao političkog i kulturnog faktora, što je bilo razumljivo jer je Liga naroda imala svoje sjedište u Europi i u njoj su još uvijek dominirale europske silnice. Problem je ležao u činjenici da je postojala jedna vizija, ali i puno pristupa koji su bili prepreka za jedinstvena stajališta o načinu rješavanja sve brojnijih kriza. Mažuranić je naglašavao i razne druge svrhe Lige naroda na području međunarodnog prava. U tom je pogledu isticao podizanje velikog sudišta u Haagu kojim su položeni temelji rađanja tog prava i omogućeno da „manji i slabiji“ pronađu mehanizme zaštite od velikih država.

Članovi Udruženja tako su se jednim dijelom oslanjali na integralističke ideje Coudenhove-Kalergija i njegova *Panevropskog manifesta* iz 1924. (*Kampf um Europa*).¹⁷ One su bile

¹⁵ Natuknicu o njemu, autora Branka Tomečaka, v. u: „Brlić, Ivan“, *Hrvatski biografski leksikon*, 2, Zagreb 1989, 341-342. Brlić je bio predratni pripadnik nacionalističke omladine i sudionik đlačkog štrajka. Za Prvoga svjetskog rata borio se u redovima austrougarske vojske na Talijanskoj bojišnici.

¹⁶ Brošura *Hrvatsko seljačko zadrugarstvo i međunarodne poljoprivredne i zadrugne ustanove*, Zagreb 1938.

¹⁷ Sačuvan je Coudenhove-Kalergijev poziv od 9. 11. 1933., u kojemu se zamolilo Udruženje da se odazove na konferenciju Panevropskog pokreta koja se održavala 5. 12. iste godine u Beču. DAZ, fond ŽM, kutija 146.

posljedica europskoga gubitka statusa svjetskog hegemona nakon Prvoga svjetskog rata, a dobrim dijelom bile su utemeljene na autorovoj kritici ideja komunizma i nacionalizma kao kočnicama razvoja europske civilizacije. U tome prihvaćanju eurointegralizma kroz prizmu političkog i ekonomskog saveza „od Poljske do Portugala“ osobito je među Hrvatima bio agilniji Brlić, koji je u obnovljenoj Europi, lišenoj njenih unutarnjih antagonizama, vidio jedino jamstvo za njenu povoljniju sudbinu, odnosno prigodu da opet postane središtem političkog i ekonomskog života svijeta i time ponovno uspostavi svoj svjetskim ratom uzdrmani prestiž.¹⁸ Njemu u prilog išla je i aktualnost memoranduma francuskoga premijera Aristidea Brianda, tog „velikog propagatora mira“ i „klasičnog retora“, koji je poticao pitanje stvaranja jednog oblika europske unije kao odgovarajuće formule za rješavanje svjetske ekonomske krize. U pogledu publiciranja važno je istaknuti da je i član Udruženja Juraj Andrassy objavio 1931. knjigu *Liga naroda: njezino ustrojstvo i djelovanje*, smatrajući je bez sumnje jednim od najvažnijih čimbenika velike međunarodne politike, stoga je širem krugu čitatelja pokušao prikazati historijat, temelje i ustrojstvo Lige.

Udruženje za promicanje ciljeva Lige naroda organiziralo je za svoje ciljeve dolaske uglednika poput francuskog socijalista Alberta Thomasa, ravnatelja Međunarodnog biroa rada (*International Labour Office*) u Ženevi, s kojim se raspravljalo o predmetu revizije socijalnog zakonodavstva radi rješavanja nezaposlenosti. On je u travnju 1931. održao u dvorani zagrebačke Trgovačke komore predavanje. Prigodom ranije spomenute proslave 10. godišnjice, generalni tajnik Lige Eric Drummond poslao je svog delegata Ludviga Krabbea koji je održao prigodno predavanje koje je kasnije bilo popraćeno svečanom večerom u hotelu „Esplanada“. Krabbeov govor polazio je od isticanja jugoslavenske uloge u radu Lige naroda, s naročitim osvrtom na sudjelovanje bivšeg ministra vanjskih poslova Momčila Ninčića i aktualnog ministra Voje Marinkovića, koji su predsjedali pojedinim zasjedanjima Lige.¹⁹ U Zagrebu je boravio i lord Dickinson, predsjednik britanskog Udruženja za promicanje ciljeva Lige naroda i njene Komisije za pitanje manjina, kao i predsjednik Svjetskog saveza za međunarodni mir (*World Alliance for International Friendship*), koji je krajem rujna 1930. održavao predavanje o manjinama. Prigodno predavanje održao je i nositelj Nobelove nagrade za mir, Nijemac Ludwig Quidde, koji je u vijećnici komore govorio o razvicima i ciljevima pacifizma. Njegov govor poslužio je u svrhu rasprave o razoružanju. Mažuranić je sazeo njegovo izlaganje: „Taj neumorni radnik na polju rješavanja međunarodnih sporova putem prava umjesto putem sile mnogo nas je zadužio svojim izvrsnim razlaganjima i govoreći u viziji o budućem ratu predočio nam je sve njegove strahote, istaknuo je izvjesnost, da bi takav rat evropsku kulturu potpuno uništio. To bi bio rat protiv gologa pučanstva pojedinih zemalja, protiv centara gospodarstva i kulture. I pravo je rekao, da bez razoružanja nema niti rješenja svjetske ekonomske krize, koju svaki od nas i svi mi zajedno i te kako osjećamo.“²⁰ Quidde je neposredno nakon dolaska nacionalsocijalista na vlast u Njemačkoj napustio svoju domovinu i preselio se u Ženevu, gdje je osnovao *Comité de secours aux pacifistes exilés*. Udruženje je bilo u neprestanom

¹⁸ Brlić, *Panевropa i pacifizam za uspostavu evropskog prestiža*, Zagreb 1931, 5. Paneuropsku je ideju sa srpske strane najviše zagovarao ministar M. Ninčić, a sa slovenske joj je potporu davao A. Korošec. Usp. Andrej Rahten, „Coudenhove-Kalergi in panevropsko gibanje“, u: Richard N. Coudenhove-Kalergi, *Panевropa*, Ljubljana 2000, 87.

¹⁹ „Proslava desetogodišnjice Društva naroda u Zagrebu“, *Politika* (Beograd), br. 7883, 14. 4. 1931, 5.

²⁰ DAZ, fond ŽM, kutija 146, Godišnje izvješće Udruženja od 12. 12. 1931, 8.

kontakta s glavnim tajnikom unije u Bruxellesu, od kojeg je primalo sve njegove publikacije i redovita izvješća. Predstavnici hrvatske delegacije odlazili su na međunarodne sastanke, gdje su izvještavali o svojem djelovanju.

Društvo je po prirodi posla moralo odgovarati na osjetljive teme iz sklopa djelovanja Lige, poput pitanja razoružanja, održavanja mandata, mandžurijske krize (1931.), Drugog talijansko-abesinijskog rata (1935.), saarskog plebiscita, palestinskog problema i drugih tema koje su izlazile izvan okvira lokalnih konflikata. Premda se očekivalo da će paragrafi pakta Lige naroda biti „elastična spona kojom se veže imperijalizam“, prevagnule su druge silnice.²¹ Pri tome je prevladavalo mišljenje da se luč rata nezaustavljivo širila i da nije bio postignut vječni mir koji se mogao tek postupno preparirati.²² S druge strane, Mažuranić je posebno naglasio u svojim javnim predavanjima da je rat nepoželjno, ali ipak zakonito sredstvo međunarodne politike, koje u nekim slučajevima može imati i moralne kvalitete. Osim toga, prema njemu se u krugu Lige naroda polagano rađalo međunarodno pravo koje je dovelo do toga da mnoge velike države gube parnice od manjih i slabijih, čime su one dobivale mehanizam zaštite od tuđe sile.

Jedan aspekt Mažuranićeva djelovanja posebno upada u oči. U pojedinim slučajevima on se otvoreno izjašnjavao o tome kojoj strani daje više povjerenja. Na primjer, njegov odnos prema situaciji u Mandžuriji i kinesko-japanskom ratu pokazivao je razumijevanje za japanski položaj na dalekoistočnim područjima.²³ S druge strane, upozoravao je na višedesetljetni kaos u Kini, bacajući time teret krivnje na tamošnje nositelje vlasti – „nacionalističke vlade“ – koji su pokazivali znakove velike nesposobnosti, ali i na geopolitičke ambicije Sovjetskog Saveza, koji je, prema njemu, tražio ekspanzivni prodor prema Istoku, gdje bi mogao djelovati protiv britanskog imperija. Stoga nije bilo neobično da nije eksplicitno osuđivao japansku akciju izvan njenih granica, a čini se važnim naglasiti da je takav stav iznio i predstavnik Velike Britanije, čime se pokazalo koliko je bila teška zadaća postizanja mirovnih rješenja u pojedinim žarućim pitanjima koja su, unatoč svojoj udaljenosti, imala važnost za opću zadaću Lige naroda. Nadalje, Mažuranić je neko vrijeme bio na čelu Društva prijatelja nacionalne Rusije, a osim toga, napisao je uvodno poglavlje za brošuru *Bluff boljševizma* u izdanju Društva prijatelja Internacionalne antiboljševičke lige, čiji je središnji ured bio također u Ženevi. Iz toga se može zaključiti da je bio izraziti protivnik komunizma u Sovjetskom Savezu pa i nije čudno da je u jednom javnom predavanju izjavio da ženevska zgrada „odolijeva najezdi sa istoka, odbija ju i osigurava svijetu stalni mir.“²⁴ Drugim riječima, pripadao je onom dijelu elite koja je redovito upozoravala na pogibelji boljševizma za međunarodni poredak i tako se nije udaljio ni od službenog stajališta Kraljevine Jugoslavije i kralja Aleksandara, koji nisu održavali diplomatske odnose sa Sovjetima. Činjenica da je Sovjetski Savez pristupio Ligi naroda tek 1934. godine u

²¹ Želimir Mažuranić, *Govor dra Želimira Mažuranića o ulozi Društva naroda u sadašnjoj međunarodnoj situaciji održan na glavnoj skupštini udruženja dne 20. prosinca 1935.*, 11.

²² Isti, „Postoji li i smije li postojati kriza Lige naroda“, *Liga naroda* (Zagreb), br. 5, 1. 1. 1932, 9-16. U navedenoj Mažuranićevoj ostavštini nalazi se i niz drugih materijala vezanih uz aktivnosti u Ligi naroda ili oko njega, poput pitanja apatrida, djelovanja Međunarodne lige žena za mir, statusa Armenaca, akcije „Die Bauern für Frieden“ i dr.

²³ Mažuranić, „Postoji li i smije li postojati kriza Lige naroda?“, *Liga naroda* (Zagreb), br. 5, 1. 1. 1932, 3, 9-16.

²⁴ DAZ, fond ŽM, kutija 146, izrezak iz *Obzora* o Mažuranićevu predavanju.

novim međunarodnim okolnostima nije utjecala na protivnike komunizma da promijene u suštini svoje poglede. Stoga i ne začuđuje ni Mažuranićevo zauzimanje strane u Španjolskom građanskom ratu, gdje je svoj ideološki stav iznio na sljedeći način: „Danas se pred našim očima odigrava strašni građanski rat u Španiji. Borba je još u punom jeku. Ipak već dosadašnji tok događaja pokazuje, da u svakoj otvorenoj bitci unatoč brojčane premoći i oružane pomoći, koju crveni destruktori primaju iz inostranstva, nacionalisti ipak prevladaju. Gotovo je nemoguće zamisliti, da bi ta borba na život i smrt mogla ispasti drugačije, nego da pobjede oni, koje vodi ideja patriotizma, ideja čuvanja ljudskog dostojanstva i njegovih kulturnih vrijednota.“²⁵ Očito je pojava komunističkog angažmana u sukobu na Iberskom poluotoku iznova potaknula strahove od širenja utjecaja Sovjetskog Saveza, što je u tom slučaju shvaćeno kao udar na održavanje mira u Europi. Takve ocjene nisu značile podupiranje uspona agresivnog militarizma u Njemačkoj. Uz očitu bojazan od komunističke ekspanzije, ravnodušnost prema nacionalsocijalističkom režimu polazila je u tim okolnostima od pogrešnog uvjerenja da su Velika Britanija i Francuska, kao nositeljice parlamentarne demokracije, dovoljno snažan jamac postojećeg poretka. U tom slučaju očitovale se i Mažuranićevo sudjelovanje na sastancima parlamentaraca Male Antante, koja je također imala svoju izvornu ulogu u suzbijanju komunističkog prodora u Srednju Europu. Osim toga, veze između Beograda i Berlina odvijale su se u tom razdoblju u prijateljskom tonu. Na taj je način Mažuranić bio predstavnik onih snaga koje su na papiru krivo procijenile razvoj situacije na međunarodnoj sceni jer nisu pravovremeno shvatile doseg Hitlerove politike.

Drugi aspekt djelovanja zagovornikâ Lige naroda odnosio se na sudjelovanje u raspravama o manjinama u brojnim državama koje se u nas svelo na poticanje ideje o osnivanju instituta ili komisije za proučavanje zaštite manjina. To je bilo pitanje od osobite važnosti za Hrvate zbog situacije u Italiji. U tom je smislu Udruženje surađivalo s društvom „Istra“ u Zagrebu te su organizirali javnu raspravu o pitanju zaštite manjina (25. 11. 1931.), misleći prije svega na Hrvate i Slovence u Italiji koji nisu imali osigurane nikakve kolektivne zaštite. Iz te diskusije dobivala se još jedna slika o Udruženju kao otvorenom forumu na kojemu se raspravljaju osjetljiva pitanja. Ostalo je sačuvano pismo Ive Politea od 18. studenoga 1935. u kojemu je ovaj ugledni zagrebački odvjetnik obavijestio Mažuranića o svom ogorčenju zbog Hoare–Lavalova prijedloga vezanog uz talijansko-abesinijski rat, kojim su se, prema njegovu mišljenju, gazili principi Lige naroda, a nagrađivali napadači i povrijedio suverenitet jedne članice Lige. Politeo je zabilježio: „Jugoslavija i njena zagrebačka podružnica su mali, ali upravo iz principijelnih razloga treba reagirati, naročito protiv fašističke države.“²⁶ Iz toga se očitovao neosporno antifašistički stav. Na kraju, ne treba zaboraviti da se u Ligi naroda raspravljalo o sporu između Kraljevine Jugoslavije i Mađarske u povodu marsejskog atentata. Vlada u Beogradu podnijela je podnesak tužbe Ligi naroda u kojem se tražilo određivanje odgovornosti Mađarske za regicid.²⁷ Članovi Udruženja održali su neposredno nakon listopadskog atentata na kralja Aleksandra

²⁵ Justus, *Bluff boljševizma i kriza komunizma. Kritička analiza cilja i puteva boljševizma (Na osnovu sovjetskih izvora)*, Zagreb 1937, 6. Mažuranićev tekst integralno je prenio i *Bilten Jugoslovenskog antimarksističkog komiteta* (Beograd), br. 5, 5. 11. 1937.

²⁶ DAZ, fond ŽM, kutija 146, svežanj Liga naroda 1932-37.

²⁷ Arpad Hornjak, *Susreti i sukobi. Oglеди o srpsko-mađarskim odnosima*, Beograd 2017, 170-171.

komemoraciju, a u rezultatima rasprave u Ženevi o mađarskoj odgovornosti pronalazili su odgovarajuću zadovoljštinu jer se rezolucijom od mađarske Vlade zatražilo da kazni svoje predstavnike vlasti koji su podržavali pripadnike terorističkih organizacija i potvrdi načelo poštovanja teritorijalnog integriteta.²⁸ Tako je, tvrdilo se, zaustavljen „revizionizam pobijedenih država“ i izbjegnuta opasnost od nastavka produbljivanja napetosti. Iz toga se moglo još zaključiti da su sljedbenici Lige naroda i dalje vjerovali u održivost jedinstva u Jugoslaviji, obranu teritorija Kraljevine od aspiracija drugih zemalja koje su se smatrale gubitnicima nakon Prvoga svjetskog rata i nadali se da će njen državni mehanizam pronaći oblik funkcioniranja koji može zadovoljiti sve njene narode.

S gledišta naroda koji nisu imali svoje nacionalne države i uz to su bili znatnim dijelom nezadovoljni svojim statusom unutar višenacionalnih zajednica, a među koje su spadali i Hrvati, postavljalo se i pitanje njihova odnosa prema Ligi naroda u kojoj su bile zastupane međunarodno priznate države. To se pitanje problematiziralo i među brojnim istaknutim političarima koji su smatrali da je hrvatski položaj u Jugoslaviji neravnopravan. Već je istaknut slučaj Krnjevića u Ženevi, koji je zajedno sa stranačkim kolegom Augustom Košutićem nastojao internacionalizirati hrvatsko pitanje i pratiti na licu mjesta glavne vanjskopolitičke tijekove. S njihove perspektive pokazalo se s vremenom da je rješavanje hrvatskog pitanja izvedivo u granicama Jugoslavije i da se može zagovarati kao prilog konsolidacije položaja Kraljevine. Pri tome se u nešto radikalnijoj fazi na početku diktature tumačilo u tim istim redovima da su u popularizaciji Lige naroda s hrvatske strane u domovini glavnu riječ imali ljudi lojalni beogradskom režimu, odnosno oni koji su se protivili ugrožavanju jugoslavenskog državnog integriteta i bili posvećeni održavanju međunarodnog poretka nastalog nakon Prvoga svjetskog rata. Zagovornici prava samoodređenja iz HSS-a ipak su u konačnici prihvatili gledište da se do nekog oblika državnosti moglo doći evolutivnim putem, a ne revolucionarnim zahvatima. To je podrazumijevalo i suradnju s nositeljima moći u Beogradu, za koje je, pak, uređivanje hrvatskog pitanja uoči zasjedanja Lige naroda trebalo značiti da se unutarnji problemi Jugoslavije rješavaju njenim vlastitim snagama, bez vanjske intervencije.²⁹ U tom su smislu članovi vodstva HSS-a, težeći sporazumu s knezom Pavlom, pristali razmjenjivati mišljenja i s Mažuranićem.

Zaključak

Liga naroda je nesumnjivo doživjela neuspjeh tijekom druge polovine 1930-ih u svojoj borbi za prevenciju izbijanja velikih vojnih sukoba jer se postupno urušila politika kolektivne sigurnosti, čime su otvorena vrata novoj katastrofi još globalnijih razmjera u odnosu na Prvi svjetski rat. Nositelji ideja Lige naroda nisu znali nametnuti model suradnje između zagovornikâ *statusa quo* politike i revizionističkih težnji te tako obuzdati ratne

²⁸ Bogdan Novković, „Marseilleski zločin pred Ligm naroda. Zadovoljština Jugoslaviji i rehabilitacija autoriteta Lige naroda“, *Liga naroda* (Zagreb), br. 2, 1935, 43, 53-59. Ivana Brlić-Mažuranić ostavila je opis audijencije kod kraljice Marije na Dedinju, v. Brlić-Mažuranić, *Moji zapisci*, 379-393.

²⁹ V. Trumbićeve bilješke iz druge polovine za studeni 1937. u kojima se vidi Krnjevićevo zagovaranje potrebe unutarnje reforme Jugoslavije na temelju sporazuma između državnog središta i HSS-a. Pri tome taj izvor upućuje i na stavove lijevo orijentiranog dr. Andrije Štampara, koji je radio za Zdravstvenu organizaciju Lige naroda, čiji je bio izaslanik u Kini.

potencijale. Pri tome su teret neuspjeha nosile veće države koje su nametanjem konflikata dovodile Ligu u nemoćnu situaciju. Očito je očuvanje mira u Europi bilo pretežak zadatak. No, postoji i druga strana medalje. Podsjetio bih na jednu Mažuranićevu izjavu, koju je dao kad su se sve snažnije osjetili lomovi međunarodnog poretka: „Ako bi ono u pitanju zaprečenja jednoga konkretnog rata i doživjelo neuspjeh, njegova akcija ne bi uslijed toga niti praktički bila oborena, i ako bi prirodno bila oslabljena.“³⁰ Stoga pitanje glasi je li doista koncepcija Lige naroda doživjela dugoročni neuspjeh i u kojoj mjeri treba promatrati njene zagovornike kao potpune gubitnike?

U stvari, aktivnosti Lige toliko su se razgranale da su se nakon Drugoga svjetskog rata u znatnoj mjeri samo prenijele u Ujedinjene narode i tako stekle povoljnije uvjete za provedbu nekih starih ideja.³¹ Dakle, koncepcija međunarodne suradnje, napose na socijalnom, ekonomskom, pravnom i humanitarnom području, pustila je duboke korijene. Što se tiče nositeljâ ideje suradnje među narodima i prevencije od novih vojnih sukoba, oni su svi više-manje doživjeli propast svoje inicijative, ali i osobne padove, štoviše, i teške tragedije. Prepreke s kojima su se suočavali bile su u danom trenutku nepremostive. Ipak, implicirao bih da ostaje zapisano kako su među njima bili oni koji su prepoznali misiju Europe i i vjerovali u nju. U tadašnjoj Jugoslaviji uspjeli su organizirati posebno hrvatsko udruženje koje je poticalo javne rasprave, iznjedrilo ljude koji su znali uspostaviti dobre međunarodne kontakte i organizirati solidnu publicističku produkciju. Druga je stvar što su bili posve nemoćni u spašavanju mira, pomalo naivno očekujući da „veliki igrači“ srede prijetnje miru, i da nisu uspjeli privući širi krug simpatizera, što i nije bilo neobično zbog krhkosti intelektualne javnosti i njenih sve dubljih podjela. Premda su ironično i sami uzimali u obzir šale na svoj račun da se bave „društvom za eksploataciju šupljih fraza“, zagovornici Lige naroda nastojali su opravdati nade u izbjegavanje ratova, pravno rješavanje sporova i držanja načela da se preuzete obveze trebaju ispunjavati.

³⁰ Mažuranić, „Postoji li i smije li postojati kriza Lige naroda?“, *Liga naroda* (Zagreb), br. 5, 1. 1. 1932, 3, 14.

³¹ Ruth Beatrice, *The League of Nations*, London 2010, 174.